

IRÁNYZATOK

A MAI POLGÁRI FILOZÓFIÁBAN

MÁRKUS GYÖRGY ÉS TORDAI GÁBOR TANULMÁNYKÖTETE

Az utóbbi két évtized során, de különösen az ötvenes évek elejétől kezdve filozófiatörténészeink meglehetősen keveset foglalkoztak a polgári filozófia Marx fellépése utáni, vagyis a marxizmussal párhuzamosan létező, nagyjából egy évszázadot kitevő s ráadásul igen sok ideológiai problémát magában foglaló szakaszával. Lukács György *A polgári filozófia válsága* c. tanulmánykötetén, illetve az irracionálisizmus történetét feldolgozó *Az ész trónfosztása* c. szintézisének kívül — a negyvenes évek végét és a legújabb néhány esztendőttől leszámítva — még számottevő részlettanulmány sem igen látott napvilágot. Ez a ma már kissé különösnek tűnő helyzet annak a lényegében helyes megállapításnak merov értelmezéséből, helytelen gyakorlati alkalmazásából fakad, amely szerint a polgárság csak a kapitalizmus felfelé ívelő periódusában hozott létre lényeges kérdéseket felvető és — történetileg nézve — megoldásait tekintve is nagy filozófiát; a polgári társadalom válságának eredményeként alakult ki és került az élre a marxizmus, a 48-as forradalmak lezajlása óta állandóan csak hanyatló kapitalizmus egész ideológiája, így filozófiája is csak részletekkel, álproblémákkal bajlódik, figyelemre méltó újat nem produkál. Kulturális életünkben jelentkeztek ugyan a polgári gondolkodás hatásaira utaló, nemegyszer igen veszélyes tünetek, de ezek sem inspirálták kutatóinkat a polgári filozófia behatóbb vizsgálatára, általában beérték e filozófia dekadens jellegének hangoztatásával és üres általánosságok szintjén mozgó elítélésével. A további befolyásnak azonban korántsem ez vetett gátat, hanem a különféle — kiadói politikában és egyéb területeken megnyilvánuló — adminisztratív intézkedések nem kis száma.

A legutóbbi évek kulturális fejlődése, elsősorban a marxizmus eszmei offenzívájának megindulása, impliciten ugyan, de felvetette a polgári filozófiához való viszonyulásunk kérdését, sőt sürgette a probléma eddignél jobb megoldását is. Ez az offenzíva ugyanis csak akkor lehet igazán eredményes, csak abban az esetben szoríthatja ki pozícióiból a polgári filozófiát, ha beható elemzésre támaszkodva mutatja ki gyengéit, alapvető tételeinek tarthatatlanságát, a mar-

xizmussal szembeni minőségi alacsonyabbrendűségét. A sokoldalú és valóban tudományos elemzés ugyanakkor magában hordja annak lehetőségét is, hogy e filozófia bizonyos pozitívumait, helyes részáltalánosításait a szükséges módosítás után felhasználjuk. Mert nagyon figyelemre méltó dologra utalt Garaudy, mikor ezt írta: „A kommunista szakember, bármi is legyen a szakmája, nem lehet elégedett, hanem teljesíti kettős feladatát: egyrészt szüntelenül le kell lepleznie azokat a hamisításokat és akadályokat, amelyeket a burzsoázia osztályideológiája állít a kutató elé; másrészt állandó feladata, hogy még a legelvetemültebb ellenségénél, a leginkább misztifikált és misztifikáló kutatónál is feltárja a legkisebb igaz részt is, hogy ezeket a felfedezéseket megszabadítsa az elidegenedett formáktól, amelyekben azok létrejöttek, és azokat a párt élő és örökké növekvő kincstárának részévé tegye. A politikai gazdaságtantól a festészetig, a filozófiától a költészetig minden igazság és minden igazi érték a munkásosztályé és kommunista pártjáé, mert ez az osztály a szocializmusért vívja harcát, amely egyedül képes éltetni és nevelni a hazugság nélküli szabadságot, a csalás nélküli kultúrát és a korlátok nélküli embert.”

Márkus György és Tordai Zádor közösen írt könyve ebbe a feladatkörbe illeszkedik. Mint filozófiatörténeti munka természetesen az elemzés, illetve ezen túlmenően a bírálat követelményének tesz eleget, de ugyanakkor közvetett formában — bár néha, mint a katolikus filozófiai áramlatok elemzésének befejezésével nyíltan is — a teendők megjelölését sem mulasztja el. Éppen ezért — noha a maga nemében és a mű viszonyaink között hézagpótló mű, nemcsak filozófiatörténeti szempontból jelentős munka, megjelenése a marxista filozófia továbbfejlődése szempontjából sem közömbös. Ebben a vonatkozásban egyrészt a polgári filozófia által felvetett reális problémák helyes, az ismeretetteknel kielégítőbb megoldására ösztönöz, másrészt bizonyos buktatók elkerülésében, egyoldalúságok meghaladásában segít.

Többszörös feladatának a könyv annak ellenére is eleget tesz, hogy nem tekin-

ti át teljes egészében a legutóbbi évtizedek polgári filozófiáját, hanem csak a legjelentősebb irányzatokat — az egzisztencializmust, a katolikus filozófiát, a necpozi'tivizmust és az analitikus iskolát — ragadja ki. Így mintegy intenzív totalításra törekszik az extenzív teljesség helyett.

Az egyes vonulatok és reprezentánsaik ismertetését a mai polgári filozófia általános jellemzése vezeti be. A rövid összefoglaló hangsúlyozza a polgári gondolkodás jellegének a XIX. század derekán beállt gyökeres változását, és kiemeli a megindult válság legjellemzőbb tüneteit: az idealizmus általánossá válását, az irracionálizmus előretörését, a nemegyszer burkoltan jelentkező agnoszticizmus gyakoriságát, a dialektikának relativizmussal való felváltását, valamint az egyre fokozódó dezintegrálódási folyamatot. De emellett nem marad el annak megemlítése sem, hogy ez a tendenciáját tekintve hanyatló filozófia hoz létre tanulmányozásra érdemes értékeket, s ezeket gyakran a marxizmustól nem is függetlenül, hiszen a polgári eszmevilág nem tudja magát kivonni a marxizmus hatása alól — vagy közeledik hozzá, vagy polemizál vele.

A marxizmushoz való kapcsolódásnak ez a kettősége jól érzékelhetően megvan a kötet első nagy részében elemzett egzisztencializmusban. Tordai Zádor világosan rámutat az időben is, jelentőségét tekintve is első nagy előfutár, Kierkegaard munkásságának nemcsak a marxizmussal részben közös, hegeli forrására, hanem a marxizmussal rejtetten polemizáló voltára is. Ha a szembenállás formájában megnyilvánuló kapcsolatot nem is ilyen egyértelmű a másik igen fontos eszmei előkészítő, Nietzsche esetében, mégis hiányoljuk filozófiájának rövid, éppen az egzisztencializmus előtörténete szempontjából elvégzendő elemzését. Annál nagyobb örömmel üdvözljük viszont a fenomenológiai iskoláról adott rendkívül frappáns áttekintést, hiszen ez nemcsak Heidegger és Sartre gondolatvilágának jobb megértéséhez segít hozzá, hanem — megmutatva a fenomenológusok alapállásának szubjektív idealista jellegét — köreműködik annak az esetleges félreértésnek elcsúsztatásában is, amely szerint a fenomenológia az objektumszubjektum viszony felfogásában nem áll távol a marxizmustól.

Ilyen indítás után kapunk képet az egzisztencialista filozófia két nagy korszakáról egyrészt Heidegger és Jaspers, másrészt Sartre és Merleau-Ponty munkásságának bemutatásán, illetve néhány másokra (pl. Camus, Marcel) is

történi utaláson keresztül. Az áttekintés jelentős részét az említett képviselők eszmerendszerének felvázolása, valamint fontosabb műveiknek nagyrészt gondolatmenetüket ismertető elemzése adja. Elég nagy teret kap még — mintegy immanens kritikának szánva — a szerzők által adott megoldások belső ellentmondásainak kimutatása. Ehhez képest viszonylag elnagyolt a társadalmi háttér megrajzolása, aminek nyomán a — mondhatni: külső — marxista kritika eléggé egysíkú és erőtlen marad. Fontos helyet foglal el és megállapításaiban is kielégítő az egyes korszakok fejlődési tendenciáinak elemzése. Az első, nagyrészt Németország fasizálódásának időszakával egybeeső periódus áttekintését annak megállapításával zárja Tordai, hogy képviselői a lét misztifikálásán keresztül a transzcendencia, illetve a vallás kisebb-nagyobb mértékű elfogadásához jutottak el. A Sartre fellépésével kezdődő második szakaszra a racionálisabb megoldások a jellemzők, és ebből, valamint az ellenállási mozgalommal való közelségből adódott a marxizmushoz való bizonyos fokú közeledés, vagy legalábbis annak programoszerű igénye.

Sokkal nyitottabban polemizálnak a dialektikus és történelmi materializmussal, főleg annak egyes kidolgozottságukat tekintve a különféle katolikus iskolák, amelyeket ugyancsak Tordai Zádor mutat be a második fejezetben. Az eléggé széles körben elterjedt hiedelemmel szemben hangsúlyozza, hogy a katolikus filozófiai gondolkodás nem kizárólag a neotomizmusban ölt testet, illetve nem minden katolikus, a vallás objektív idealista alapján álló filozófus neotomista is egyben, a neotomisták mellett igen előkelő hely illeti meg — főleg negyémértékben elterjedt eszméik alapján — az ún. „modernista” irányzatok egyes képviselőit, mindezek előtt a már iskolává nőtt teilhardizmus atyját, Teilhard de Chardint és a personalista Mounier-t.

A katolikus filozófiák elemzése valamivel sikerültebb, mint az egzisztencializmusé. Többek között élesebben kirajzolódnak a neotomizmus klasszikus, elsősorban Merrier, Sertillanges, Gilson, Grabmann, Bochensky és mások nevével jelölhető korszakának jellegzetességei, az újabban kibontakozó Wetter-típusú gondolkodók törekvéseinek specifikus vonásaival szemben. Figyelmet érdemel a neotomizmus különféle, arisztotelészi, Aquinói Tamástól származó és érezzen modern rétegeinek szétválasztására irányuló törekvés, valamint Maritain munkásságának fokozottan rész-

letes bemutatása. Túlzottan elnagyolt és csaknem így is mindenben Georg Klaus könyvére hagyatkozó a Wetterről adott kép. Csak részben korrigálja a hibát a Calvezről nyújtott elemzés. A marxizmussal legnyíltabban vitatkozó neotomisták nézeteinek kritikája ilyenformán a felületesebb elemzés szintjén marad. Lényegesen jobb Chardin és követői, valamint a perszonalizmus bemutatása. Sikerültnek tekinthető a neotomizmus központi problémájának, a hit és az ész viszonyának elemzése, bár az e ponton jelentkező kritika mélyebb is lehetne.

A filozófia tudományos jellegének kérdése más vonatkozásban merül fel alapvető kérdésként a neopozitivistá gondolkodóknál (Ayer, Carnap, Popper, Reichenbach, Schlick és mások), akiknek tanításait Márkus György ismertei és bírálja a könyv harmadik fejezetében. A negyedikben ugyancsak ő mutatja be hasonló módon az analitikus filozófiai iskolát, elsősorban legkiemelkedőbb képviselőinek (Moore és Wittgenstein) munkásságán keresztül, de korántsem pályaképek egymásutánjának formájában, hanem az irányzat fejlődését megrajzolva. Külön fejezetben tárgyalja az előbbi iskolákkal sok kérdésben hasonló nézeteket valló Russel igen sokoldalú filozófiai tevékenységét, csaknem egy kismonográfiát kitevő terjedelemben. Az egyes, szűkebb értelemben szakmainak tekinthető kérdések elemzése elől a szakkritika nem térhetne ki, itt azonban eltekintünk ettől, mivel mind a logikai pozitivizmus, mind pedig az analitikus filozófia tanításai sokkal kevésbé kö-érdekeük, társadalmi kihatásuk lényegesen közvetettebb, mint a katolikus filozófiák vagy éppen az egzisztencializmus esetében. Ráadásul az illető filozófiák akár nyelvi, akár logikai síkú analízáló tevékenységének megértése speciális előismereteket kíván, mindenekelőtt a matematikai logikában való jártasságot. Márkus György által adott elemző feldolgozásukat illetően csupán azt tartjuk szükségesnek megjegyezni — de ezt feltétlenül —, hogy rajta keresztül bonyolultságuk ellenére is nagyon érthetően kerültek az olvasó elé.

Talán a fentiekben nagyon vegyes részletességgel vázoltakból is kitűnik, hogy a két szerző által nem egészen azonos módszerrel és nem is egyforma színvonalon megírt fejezetekből álló könyv elsősorban ugyan témájából adódóan, de ezen túlmenően is érdekes, szélesebb körű olvasóközönség figyelmét érintő munka. Az egzisztencializmus sokakat foglalkoztat napjainkban, főleg irodalmi megnyilvánulásai iránt igen nagy az érdeklődés. Ezek számára a könyv olyan vonatkozásban nyújt segítséget, hogy összefoglaló képet ad arról, amit irodalmi alkotásokon keresztül csak bizonyos oldalairól ismertek meg. A katolikus filozófiák bemutatásával a vállalosság ugyancsak nem kis tömegeket érintő problémájának tisztázásához járul hozzá a maga módján, természetesen nagyon közvetett formában. Megjegyzendő, hogy a neotomizmusnak is vannak művészeti vetületei, Gilson is, Mairitain is írt alapvető esztétikai munkákat, és egy-két bekezdést ezekről is szívesen olvastunk volna, ugyanígy Sartre irodalmi nézeteiről, nem is szólva szépirodalmi alkotásaiban jelentkező filozófiai gondolatainak problémájáról. A logikai pozitívizmust vagy az analitikus filozófiát illetően ilyen hiányérzetünk nem lehet, az viszont már elgondolkoztató, hogy az analitikus módszer bizonyos mozzanatait hogyan lehetne hasznosítani szépirodalmi szövegek bizonyos kvantifikációs eljárásokkal megközelíthető jellegzetességeinek kutatásához, részben egzaktabbá tve ezzel az irodalomtudományt.

A könyv természetesen az említett egyoldalúságok ellenére is jelentős alkotás, meglehetősen gyér filozófiai irodalmunknak, sőt tágabb értelemben vett kulturális életünknek is komoly nyeresége. Reméljük, hogy anyagával kellő hatást, példájával pedig hasonló kísérleteket fog kiváltani. Ideológiai fejlődésünk sokoldalúsága és egyenletesebbé válása szempontjából nagy szükség van a hasonló profilú alkotásokra. (*Gondolat Kiadó, 1964.*)

KAPOSI MÁRTON